

HURRAMIYA. [Bk. HURREMÎYE.] HURREM SULTAN. HURRAM SULTAN (HURREM-ŞAH HATUN, HASEKÎ HURREM SULTAN; 1504?—1558), S u l t a n S ü l e y m a n I. 'i n g ö z d e z e v c e s i d i r . Avrupalı tarih-çilerce Roxelane nâmi ile mâruf oldtğu gibi, yine garp eserlerinde Rossa, Roza (*Itineraire de Jerome Maurand...*, 1544, Paris, 1901, s. 232), Rosanne ve Rvziae (*Vief Briefe aus der Türkeivon... Busbeck*, Erlangen, 1926,s. 81,) adları ile de tanınmıştır. Bu suretle tesmiyesine, aslının rus olması, muasır Venedik balyosları, Avusturya elçileri ve italyan seyyahları tarafından la Rossa(rus) diye tanıtılmış bulunması sebep olarak gösterilmektedir. Bu hususta ilk malûmat verenlerden Pi-etrol (Piero) Bragadino, 1526'da, onun rus olduğunu („*altra donna di nation Rossa*“, *Ma-rini Sanuto*, XLI) bildirdiği gibi, 1534'te diğer bir Venedik elçisi de (Daniello Ludo-viei) şehzadelerin annesinin rus aslından geldiğini kaydetmiştir (krş. E. Alberi, *Relazioni degli Ambasciatori veneti*, Firenze, 1840, III. seri, I, 28). Ona, devrin rönesans kültürlü muharrirleri, rus kadını mânâsına gelen ve belki de eskiden Rusya 'da yaşıyan bu isimdeki kabileye telmih kasdı ile Roxelane demişlerdi (Me-navino'dan naklen Iorga, *COR*, II, s. 344 v.d.). Mamafih onun leh, italyan ve Roxelane nâmi altında, fransız olduğu hakkında da muhtelif rivayetler vardır. Bu söylentilerden birine göre, - Hurrem Sultan, Galiçya'da Lipa nehri üzerindeki Robotyn (Rogatino) kasabasından-dır ve fakir bir papazın kızıdır (krş. J. v. Ham-mer, *Histoire de l'Empire Ottoman*, V, 487; trk. trc, V, 323). Her hâlde o Yavuz Sultan Selim devrinde, Kırım türklerinin Dnester nehi* iâm Ansiklopedisi

ri boyunda veya Ukrayna ve Galiçya ya kadar uzanarak, yaptıkları bir akın esnasında, esir alınmış ve bu suretle Osmanlı sarayına girmişti. Saraydaki ilk hayatı mechûl olan bu cariyeye, belki de dâima şen ve mütebessim olmasından dolayı (R. B. Merriman, *Suleiman The Magnifi-cent*, 1520—1566, Harvard University, 1944, s. 183), Hurrem veya Âlî'nin tesbit ettiği gibi, Hurrem Şah adı verildi. Islâm-türk terbiyesi gördü ve sonra da, cazibesini ve zekâsını sayesinde, Sultan Süleyman I. 'in gözdesi oldu. Bragadino, onu „genç, güzel değil, fakat şirin { *giovine non bella ma grassiada*)." diye tavsif etmiştir (*Marini Sanuto*, göst. yer.). Pâdişâhın birinci gözdesi ve Mustafa 'nın annesi — Gül-bahar Sultan idi. Venedik balyosları onun ile Hurrem Sultan arasında şiddetli bir rekabetin mevcut olduğunu bildirmekte ve bâzı mücâdele sahneleri tasvir etmektedirler ki, bunun saray muhitinden hârice aksetmiş olan mubâlegalı dedikodular olması çok mümkündür. Ezcümle Zinkeisen 'in çok iyi malûmat aldığını kaydettiği Venedik elçisi Navagero 'dan naklen bildirdiğine göre, Hurrem Sultan bir gün, rakibi Gülbahar Sultan tarafından, ağır bir hakarete ve tecâvüze uğramış; Sultan Süleyman I. bu hâdiseye muttali ve kısmen şâhid olduktan sonra, Gülbahar Sultan'ı oğlunun sancak beyi olarak bulunduğu Manisa 'ya göndermiş ve Hurrem Sultan 'ı da, belki onun arzu ve İsrarı üzerine ve o zamana kadar carî olan teamül hilâfına, nikâh etmişti (tafsilât için bk. J. W. Zinkeisen, *Ceschichie des osmanischen Reiches in Europa*, Gotha, 1858, III, 24 v. dd.,; E. Alberi, *Relazione .. .di Bernardo Navagero*, III. seri, I, 74 v. d.). Garp kaynaklarının bu hâdisi üzerinde ısrarları (ezcümle bk. Busbecq, *Türk mektupları*, trc. Hüseyin Câhid, s. 42, 103; Artus Thomas, *Sieur d'Embry*,

Continuation de Vhistoire des Turcs, s. 6x6 v. dd.) ve Âlî (*Kunh al-ahbür*, basılmamış kısım., Üniversite kütüp., nr- 5959; var- 341) 'niQ „Taht-ı nikâh-ı pâdişâhîde" demesi, meseleye hakikaten bir hususiyet vermektedir. Busbecq, buna ilâveten, Hurrem Sultan 'in büyü yapmak suretiyle sarayda mevkiini tahkim ettiğini ve pâdişâhın kalbini ve mutlak sevgisini bu suretle kazandığını da bildirmektedir (*ayn. esr.*). Bu büyü ve iki gözde arasındaki döğüş rivayeti bir tarafa bırakılacak olursa, Hurrem Sultan 'in, pâdişâhın, ilk saltanat senelerinden itibaren, bütün muhabbet ve aşkını kendi üzerine toplaması, sakin, müte-vâzî bir tabiatta bulunması vç pâdişâhın karakterini en iyi bir şekilde tanıyarak, buna göre hareket etmesi sayesinde, zevcinin üzerinde mutlak bir hâkimiyet ve nufûz te'sisine muvaffak olduğu muhakkaktır. Bragadino, daha 1526

38

594 HURREM SULTAM.

'da, pâdişâhın şehzade Mustafa'nın o vakit he nüz sarayda bulunan annesi Gülbahar ile hiç meşgul olmadığını ve bütün muhabbetini diğer üç şehzadenin annesine (Hurrem Sultan) verdiğini bildirdiği gibi (E. Alberi, *ayn, esr.*, III. se ri, 101), Daniello Ludoviei (*ayn. esr.*, I, 20) de 1534 'te, Gülbahar Sultan'in Manisa'da, oğlu nun yanında, yaşamakta olduğunu haber ver mektedir. Ölümüne kadar sarayda iki gelini arasında bir ahenk te'minine çalıştığı anlaşıl an ve oğlunun üzerinde de büyük bir otorite si bulunan Vâlde Hafsa Sultan 'in vefatı (4 ramazan 940= 19 mart 1533), Hurrem Sul tan 'in Sultan Süleyman üzerindeki nüfuzunu büs-bütün arttırmış ve Gülbahar Sultan da

ancak bu hâdiseden sonra saraydan ayrılmıştır. Muahhar Venedik elçileri (Navagero ile Trevisano) de bu hususta aynı mütâleayı te'yit et mektedirler (E. Alberi, *ayn. esr.*, I. seri, s. 74, 115). Hurrem Sultan'm Sultan Süleyman'a yazdığı mektuplar da bu alâka ve muhabbetin derecesini gösteriyor. Mohaç harbi sıralarında (1526), pâdişâha gönderdiği bir mektupta „Benim sultanım, can ve gönülden sevgili şa hım ve rûh-i revanım" — diye hitap ettiği pâ dişâha „Ben cariyenizi hâkden refi'_____ buyur dunuz" — demekte ve hasretini, uzun-uzadıya, ifâde etmektedir (tafsilât için bk. Topkapı sarayı arşivi, nr. 5926). Birinci mektubunda, kendi çocukları Mehmed (Seyid Mehmed), Mihrimah, Selim (Selim Han) ve Abdullah ile birlikte, şehzade Mustafa'yı da zikretmekte, fa kat Gülfem cariyenin selâmını yazdığı hâlde, sarayda beraber yaşadıkları muhakkak bulunan Gülbahar Sultan (ölm. 988 = 1580, Bursa ; krş. Ahmed Refik, *X. asr-ı hicrîde istanbul hayatı*) 'dan hiç bahsetmemektedir. Şehzade Abdul lah bu sırada ölmüş ve Hurrem Sultan 'in çocukları için, en büyük tehlike, saltanata nam zet bulunan rakibinin oğlu şehzade Mustafa kalmış idi. Sadrâzam İbrahim Paşa [b. bk.] 'nın ve Vâlde Sultan 'in veliahd olmasını tabi'î bul dukları, halkın ve askerinin de gittikçe mezi yetlerini takdir edip, sevecekleri bu şehzade yi, babasının gözünden düşürmek, hattâ ber taraf etmek ve ona tarafdar olanların da aley hinde çalışmak, bundan sonra, Hurrem Sultan 'in en büyük düşüncesi oldu. Vâlde Sultan 'in

ölümünden sonra, şehzade Mustafa 'nın, annesi ile birlikte, Manisa 'da bulunduğu esnada ve Hurrem Sultan 'in büyük oğlu şehzade Mehmed 'in de babasının en sevgili oğlu olduğu devirde, İbrahim Paşa aleyhinde çalıştığı ve Sadrâzâmın düşmanları ile birlik olduğu düşünülebilir. Hurrem Sultan, 1535 İrakeyn seferi esnasında, Sultan Süleyman 'a yazdığı ve diğer çocukları yanında Cihangir'i ismen zikrederek, omuzundaki arızaya dâir malûmat verdiği ve Barbaros Hayreddin Paşa 'nın Tunus seferinden de pâdişâha hayırlı haberler gönderdiği mektupta, Sadrâzâma selâmını bildirmekte ise de (Topkapı Sarayı arşivi, nr. 6036), seferden avdetinden sonra, İbrahim Paşa 'nın iskat ve idamı için, pâdişâh üzerindeki büyük te'sir ve nüfuzunu kullandığı muhakkak gibidir (bk. Hammer, *ayn. esr.*, trk. trc, V, 323 ; Jerâme Maurand, *ayn. esr.*, s. 233 ; Jean Chesneau, *Le Voyage de Monsiear d'Aramon*, Paris, 1887). Hurrem Sultan, bu tarihten sonra, siyâsî işlere daha çok karışmış ve pâdişâhın en mahrem müşaviri olmuştur. 1537 'de, Av-lonya seferi esnasında, pâdişâha gönderdiği mektupta (nr. 5038), İstanbul civarındaki salgın hastalık hakkında malûmat verdikten sonra, vaziyetlerine dâir haber gecikince, şehirde türlü şayialar çıktığını bildirmekte ve — „Bir hafta — iki hafta geçer, ulak gelmiye; âlem gulguleye gelür ; dürlü-dürlü sözler söylenür" — demekte ve „Hemen ben kendü nefsim için isterim sanmayasız" diye de te'minat vermekte idi. Seferde pâdişâhın yanında bulunan çocukları şehzade Mehmed ve Selim 'e dualar edip, gözlerinden öptüğünü söylediği bu mektubunda Bâyezid, Cihangir ve Mihrimah Sultan

ile Gülfem ve Dâye cariyeleri zikretmektedir. Bu tarihten üç sene sonra, şehzade Mustafa 'nın Manisa 'dan Amasya 'ya tahvilinde ve sonra buraya kendi oğlu Mehmed 'in gönderilmesinde Hurrem Sultan 'in te'siri olduğu gibi, daha sonra, kızı Mihrimah 'in Rüstem Paşa ile izdivacını müteakip, eski Diyarbekir beylerbeyisinin vâsî salâhiyet ile divân-ı hümâyûna vezir, bilâhare de Hadım Süleyman Paşa 'nın azlinde ve yerine vezîr-i âzam olmasında rolü görülmüştür. Hurrem Sultan, pâdişâhın veliahd yapmağı düşündüğü oğulları Manisa sancak beyi şehzade Mehmed 'in vakitsiz ölümü üzerine (1543), büyük şehzade Mustafa 'nın yerine, diğer üç oğlundan (Selim, Bâyezid ve Cihangir) birini, daha ziyâde Bâyezid 'i, babasına halef yapmağı düşündü. Evvelâ damadı Rüstem Paşa 'nın mevkiini tahkim etmek, Manisa ve Karaman sancak beyleri olan şehzade Selim ve Bâyezid 'in birer suretle kendilerini göstermelerini, halkın ve askerinin teveccüh, muhabbet ve tarafdarlıklarını kazanmalarını istedi ve bu hususta pâdişâhı bâzı kararlara şevketti. 1548—1549 İran seferinin açılmasında Hurrem Sultan'ın te'sirinin bulunduğunu söyleyenler, mültecî İran şehzadesi Elkas Mirza 'ya kendi eli ile dikilmiş ipekli gömlekler, sırmalı elbiseler v.b. hediye etmesini (Pe-çevî, *Tarih*, I, 269) buna delîl sayanlar vardır. Hammer 'e göre, Hurrem Sultan, bu seferi dâHURREM SULTAN. S95

madı sadrâzam Rüstem Paşa 'nın askerî liyâkatini gösterecek ve oğlu Selim 'in, Edirne de kaymakam olarak, pâdişâha vekâlet etmesini mümkün kılacak bir sebep sayıyordu (*ayn. esr.*, VI, 8). Hakikaten hâdiseler düşündüğü ve istediği gibi cereyan etmiş, şehzade

Selim sefere çıkan babasına Seyyid-Gâzî 'de mülâki olunca, Rumeli 'de bulunması emrini almış ve şehzade Bayezid kışı Haleb 'de pâdişâhın yanında geçirmiş, büyük şehzade Mustafa ise, Amasya 'da âdeta menkûp tutulmuş idi (bu sefer esnasında Hurrem Sultan 'in pâdişâha yazdığı ve içerisinde Bayezid 'e selâmı da ihtiva eden mektubu için bk. Topkapısarayı arşivi, nr. 11480). Bundan sonra saltanat veraseti meselesinde şehzade Bayezid 'i ve Selim 'i iltizâm eden saray partisinin başında Hurrem Sultan daha sarîh bir vaziyet aldı. 1535 İran seferinde, şehzade Mustafa 'nın idamında, Hurrem Sultan 'in, kızı ile birlikte, pâdişâh üzerinde senelerden beri yaptığı zararlı telkinin te'siri bulunduğu muhakkaktır. Ezcümle Âlî Hurrem Sultan 'in kabahatsiz şehzadenin katlinde medhaldar olduklarının muhakkak olduğunu söylemektedir {*ayn. esr.*, var. 431). Müneccîmbâşı ise, Mih-rimah Sultan ve validesinin, Sultan Bayezid 'e veliahdlik te'mini derdine düşükleri ve Selim Han 'in bunda asla dahli olmayıp, ancak Sultan Mustafa 'nın ortadan kaldırılmasına çalıştıkları ve bu işte Rüstem Paşa ile birleşip, maslahatı tamam ettikleri mütâleasını yürütmektedir (*Şahâyifalâhbâr*, III, 502). Bu hâdise asker arasında bir hoşnutsuzluğa sebep olup, Rüstem Paşa sadâretten azil ve yerine vezîr-i sâni Ahmed Paşa nasbedilmiş ise de, iki yıl sonra Ahmed Paşa, yine Hurrem Sultan 'in te'siri ile, katledilerek, sadâret tekrar Rüstem Paşa 'ya verildi (bk. Alî, *ayn. esr.*). Hurrem Sultan, bu suretle, iki vezîr ile bir şehzadenin katlinde doğrudan-doğruya medhaldar ve her hâlde en büyük âmil oldu. Sultan Süleyman bu sefer esnasında 1553—1554 kışını Haleb'de, artık hiç yanından ayırmadığı sevgili, zeki, hassas fakat alîl oğlu Cihangir ile geçirecek iken,

sevgili zevcesinden yeni bir mektup aldı. Hurrem Sultan pâdişâha olan aşk ve muhabbetini te'yid ve tasvir ettiği bu mektubunda daha çok sabırsızlanmakta, bütün zamanının hüznü ve melal ile geçtiğini ve iranlılar üzerine henüz hiç bir zafer kazanılmadığı hâlde, istanbul 'da müjdeciyeye intizar edildiği şayiasının dolaştığını, bu haberin ise, kendisinde tereddüt ve endîşe uyandırdığını, o sırada Edirne 'de kaymakam bulunan Bayezid 'in yanına gitmeği bile istemediğini bildirerek, — „Tek Hak taâlâ bana mübarek cemâlini gösterebilirsin" — diye hasretini ifâde ve «Cihangir Şah 'imin gözlerinden öperim" diyerek, oğluna selâmını ilâve etmektedir (Topkapı Sarayı arşivi, nr. 5038). Fakat bu sırada hassas Cihangir, ağabeyisinin günahsız olarak idamına tahammül edemeyerek, Halep 'de ölmüş ve pâdişâhın iranlılar ile Amasya müsâlehasını ('555) vaP'P> avdetine kadar, daha iki sene, Hurrem Sultan zevcine hasret kalmıştır. Bundan sonraki hayatını hayır işlerine, vakıflar ve te'sisler yapmağa hasreden Haseki Hurrem Sultan, bu arada Şah Tahmâsp 'in hemşiresi ile muhaberede bulunmuş, Süleymânîye 'nin inşasını müteakip, şahtan hediyeler geldiği zaman da, bilmukabele teşekkürnâmeler göndermiştir (Feridun Bey, *Münşâât*, II, 65). Son senelerini hastalıklı geçirdiği anlaşılan Hurrem Sultan '111 pâdişâh ile birlikte, kış geçirdiği Edirne 'de rahatsızlığı artmış ve cemâziyelâhır 965 'te (mart-nisan 1558), nisan ortalarında, İstanbul 'a döndükleri vakit, vefat etmiş (*Rüstem Paşa tarihi* adı ile mâruf *Tevârihi-i Âl-i Osman*, Üniversite kütüp., T. Y. nr. 2438, var. 286 ; Busbecq 'den naklen Zinkeisen, *ayn. esr.*, III, 42) ve Süleymânîye camii yanında defnedilmiştir (üzerine sonradan

türbe yapıldı). Haseki Hurrem Sultan İstanbul (Aksaray) 'da, o zaman Avrat pazarı (bugün Haseki) denilen semtte bir kubbeli bir cami ile şadırvan, yanında imaret, medrese, dârüş-şifâ ve mektep yaptırmıştır. Medresenin târihi 946 (1539)'dır. Şimdi belediyenin polikilniği olan darüşşifâ binasının tarihi de 957 (1550) 'dir. (bk. *Hadikat al-cavâmi*, I, 101; Peçevî, *Tarih*, I, 425). Bundan başka pâdişâh, zevcesi için, Mekke ve Medine 'de birer imaret yaptırmış, Edirne 'ye su getirterek, müteaddit çeşmeler açtırmış, Meriç üzerinde Cısr-i Mustafa Paşa 'da kervansaray, cami ve imaret inşa ettirmişti (Alî, *ayn. esr.*, var. 337). Bu geniş te'sisler için, Sultan Süleyman 'in Hurrem Sultan 'a muhtelif tarihlerde bir çok mülknâme-Ier verdiği, muhtelif yerlerde köy ve mezraalar temlik ederek, bu te'sislerin zengin evkafını meydana getirdiği görülmektedir. Nitekim 958 'de Silistre sancağında, Aydos ve Ahyolu kazalarında bütün mahsûlleri ve haraçları ile temlik olunan kariyelerin raiyet hanelerini ve hudutlarını gösteren bir mülknâme sureti ile (Feridun Bey, *Münşaât*, I, 608 v.dd.) 957, 959, 960 ve 961 tarihlerinde verilen muhtelif mülk-nâmeler (Topkapı Sarayı arşivi, nr. 7816) bu geniş evkaf hakkında bizi aydınlatmaktadır. Bir de 964 tarihinde, yâni Hurrem Sultan 'in ölümünden bir sene evvel, Edirne 'de bütün vezirlerin (Rüstem, Semiz Ali, Sokullu Meh-med ve Pertev Paşalar). Rumeli ve Anadolu kazaskerleri ile *tevkil* (Muhammed b. 'Abdi) ve defterdarların şâhid bulunması sureti ile, tanzim edilen bir mülknâme, Vize sancağında

S96 HURREM SULTAN - HURREMİYE.

Pınar-Hisar nahiyesindeki evkafı ve aynı tarihteki diğer bir mülknâme de Kudüs sancağında sancak

beyi haslarından ve diğer zeamet ve timarlardan tefrik edilerek, bu te'sislere vakfedilmek üzere, yapılan temlikleri tesbit etmektedir (Topkapısarayı arşivi, nr. 765 ve 7703). Sultan Süleyman, zevcesinin ölümünden sonra, senelerce onun ruhu için hayırlar yapmakta ve sadakalar vermekte devam etti. Ezcümle 968 'de Mısır hazînesinden Mekke ve Medine ulemâ ve fukarasına 3.000 altın gönderilmesini Mısır beylerbeyiliğine emretmiştir (Ahmed Refik, *Hurrem Sultan 'in son seneleri, Yeni mecmua*, 1918, sayı 32, s. 108 v.d.). Haseki Sultan evkafı XVII. asırda bile o kadar zengin idi ki, 1021 (16 i 2) ' d e bâbüssaâde-ağası Mustafa Ağa Haseki camiini, bir kubbe daha ilâvesi ile, genişletti (bk. *Hadikat al-cavâmi* ; bu evkafın Misivri cizyesi hakkındaki 1072 tarihli, nezâreti bâbüssaâde-ağasına âit olan Kudüs evkafının 1084 tarihli vesikaları için bk. Başvek. arşivi, İbnülemin tasnifi, evkaf, nr. 354, İOİ İ). (M. TAYYİB GÖKBİLGİN.)